

УДК 332.13

Михайло Гедз

Mykhailo Gedz

ОСНОВИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ РЕГІОНІВ**BASIS OF ECONOMIC SPACE MODERNIZATION OF THE REGIONS**

В статті розглянуто сутність поняття «модернізація» і досліджуються концепції модернізації економіки регіонів. На основі типів теорій модернізації визначені ті, які дозволяють максимально наблизитися до розуміння процесів, що відбуваються в сучасній економіці.

Ключові слова: регіон, модернізація, економіка, модернізаційні процеси, трансформація, розвиток.

В статье рассмотрена сущность понятия «модернизация», и исследуются концепции модернизации экономики регионов. На основе типов теорий модернизации определены те, которые позволяют максимально приблизиться к пониманию процессов, которые происходят в современной экономике.

Ключевые слова: регион, модернизация, экономика, модернизационные процессы, трансформация, развитие.

In the article the essence of the concept «modernization» is reviewed and the concepts of modernization of regional economies are examined. Based on the types of modernization theories by those who allow coming closer to an understanding of the processes taking place in the modern economy.

Keywords: region, modernization, economics, modernization processes, transformation, development.

Постановка проблеми. Модернізація економічного простору є однією з найбільш актуальних тем регіональної науки в нинішній період. В умовах модернізації української економіки інтенсифікується пошук моделей, механізмів та інструментів забезпечення системно-інтегрованої цілісності економічного простору як сталого чинника розвитку регіональних підсистем господарювання, що здатні сприймати національні та глобальні імперативи інноваційної динаміки.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Основні напрямки модернізаційної проблематики соціально-економічного розвитку територій закладені в роботах зарубіжних учених: Т. Парсона, Е. Шіла, У. Ростоу, М. Леві, Л. Ларнер, Ф. Перру, А. Хершман, Г. Мюрдаля та ін.

Визначенню ефективних механізмів розвитку та модернізації регіональної економіки сучасної України за умов її трансформаційного стану, присвячено дослідження: С. І. Бандури, І. О. Баневої, І. К. Бистрякова, В. В. Булюка, М. П. Бутка, З. С. Варналія, Л. В. Дейнеко, М. І. Долішнього, С. І. Дорогунцова, М. М. Жибака, Ф. Д. Заставного, І. О. Іртищевої, В. В. Лагодієнка, І. І. Лукінова, А. Г. Мазура, Л. О. Мармуль, А. І. Мокія, О. Ф. Новікової, Я. Б. Олійника, М. М. Паламарчука, М. Д. Пістуна, В. А. Поповкіна, Я. Я. Пушака, В. К. Симоненка, Н. Г. Чумаченка, О. І. Шаблія.

Метою роботи є вивчення теоретичних підходів до модернізації економіки регіонів.

Виклад основного матеріалу. Структурні зміни як складова перетворення економічного простору регіонів відбуваються за допомогою модернізаційних процесів. Сучасне трактування модернізації дозволяє визначити її як особливу стадію в розвитку людства, яка характеризується переходом від традиційної цивілізації до ліберальної, від суспільства, націленого на відтворення на основі деякого статичного ідеалу, до суспільства, що розглядає підвищення ефективності форм діяльності, розвиток здібностей особистості до власного саморозвитку як основу суспільної динаміки [6].

Термін «модернізація» був вперше застосований філософом Маркізом Де Кондорсе в 1770 р., для позначення здатності сучасних людей науково направляти зміни в суспільстві. Однак більш глибоке вивчення питань модернізації було розпочато лише в 1950-х роках, коли в університетах Англії і США почала оформлюватися потужна школа під керівництвом соціологів Толкотта Парсона, Едварда Шилза і Ральфа Дарендорфа, політолога Люсіана Пая і економіста Уолта Ростоу. При цьому тлумачення теорії модернізації виходило з класичних постулатів еволюції та еволюціонізму. Причому тлумачення цих теорій було однолінійним – все в природі рухається по шаблях прогресивного ускладнення й удосконалення. Соціальний світ йде до рівноваги фінальної стадії, яка характеризується раціоналізмом управління, комплексним розподілом праці, індустріальною економікою, ліберальною демократією, статевою рівністю, згасанням класових, релігійних і національних конфліктів, масовим споживанням [10].

Ідентифікація просторового розвитку в сучасній його фазі вимагає звернення до певного кола теоретичних конструкцій. Поява і взаємовплив на різних рівнях цивілізаційних тенденцій, стирання міждисциплінарних меж диктує необхідність використання класифікаційних ознак, які мають агрегований початок, що дозволяє концептуально осмислити сучасні просторові тенденції. На основі подібного інтегрального критерію дедуктивно можна виділити цивілізаційну ознаку, що формує тривимірну типологію теорій модернізації в такі категорії:

- урбаністичні та географічні теоретичні конструкції;
- соціополітичні та геополітичні теоретичні конструкції;
- соціоприродні (антропоєкологічні) теоретичні конструкції.

У більшості сучасних досліджень невизначеність щодо змістовно-структурної сторони модернізації регіонів обумовлюється, як правило, відмінністю цілей дослідження. Теорії модернізації диференційовані з огляду на те, що вони розвиваються під впливом різних суміжних дисциплін, які вивчають специфічні прояви у розвитку регіонів. Нині формування нових наукових напрямів будується на синтезі або розділенні наявних наукових знань з різних галузей. Характерною рисою сучасного етапу розвитку економічної науки є модифікація наукового вектора і трансформація дослідницького поля регіональної науки.

Представлена типологія теорій модернізації формує сполучення, що дозволяє максимально наблизитися до розуміння просторових процесів, які відбуваються, з погляду мети дослідження. Розглянемо вищезазначені групи теорій модернізації:

1. Перша група теорій, представлена *урбаністичними і географічними теоретичними конструкціями*, видається значущою, тому що розкриває проблеми розміщення продуктивних сил, ендегенних детермінант модернізації, а також їх залежності від системи цивілізаційних цінностей і координат.

У XIX–XX ст. вектор наукового пошуку зміщується у бік географічного чинника, активізуючи побудову локаційних теорій розвитку регіонів. У радянський період наука концентрувалася на дослідженні одновимірного замкнутого географічного простору, приділяючи пильну увагу теоріям економічного районування і територіально-виробничим комплексам.

На Заході з 50-х років набула розвитку теорія полюсів (точок) зростання Ф. Перру, що ґрунтується на концепції інновацій Й. Шумпетера.

Протягом тривалого періоду часу в радянській регіональній науці і географії домінували теорії розміщення, а в зарубіжній – ще й моделі поведінкового вибору. Цей напрям трансформувалася в сферу розуміння ендегенних детермінант зростання. Питання про те, чи є регіон здатним до зростання в результаті ендегенних сил, було джерелом дискусій протягом десятиліть. У наукових колах, як рушійні сили прогресу, протиставлялися чинники промислової спеціалізації, інфраструктурного забезпечення, центрального розміщення, забезпечення чинників виробництва. Суттєвим кроком у цій сфері було фокусування на ефекті масштабу у виробництві, який, разом з нелінійними транспортними витратами, був введений у міжрегіональну кількісну модель зростання. Кінцевий просторовий розподіл діяльності суттєво залежить від початкових умов, які дозволяють говорити про множинну рівновагу. До ендегенних детермінант останнім часом додають знання як рушійну силу розвитку і ендегенні самопродукуючі механізми формування знань. В останнє десятиліття широке віддзеркалення знаходять макромоделі ендегенного зростання (де знання включені в людський капітал), так само як і мікроекономічні моделі, де процес формування знань розглядається як процес навчання на будь-якому рівні (інституційному, територіальному і корпоративному).

Цей вектор досліджень призвів до нині відчутної кризи регіональної економіки, що причинно пов'язана з двома чинниками: відсутністю взаємовідносин з практичними проблемами – з одного боку і втратою міждисциплінарності – з іншого. Зокрема, поле дивергенції між регіональною наукою і практикою досі лежить у сфері поведінкового вибору і моделей розміщення, де ступінь аналітичної складності настільки високий, що роль теоретичних моделей у формуванні когерентного каркаса для вирішення емпіричних проблем була втрачена.

Останнім часом робляться спроби застосування географічних теорій на регіональному рівні, що пов'язані з дослідженням регіонального розвитку залежно від системи цивілізаційних цінностей і координат. Усе більшого значення набувають *геотеорії*, які підкреслюють роль інтеграції та забезпечення конкурентоспроможних регіональних умов господарювання в глобалізаційних умовах.

Особливого розвитку набувають геополітика і геоекономіка. Так, Е. Г. Кочетов [4] відзначає, що геоекономіка включає наступне: 1) концептуальні переконання, що відображають інтерпретацію глобального світу через систему економічних атрибутів; 2) винесену за національні рамки систему

економічних атрибутів і економічних відносин, що визначають контур глобального економічного простору, в якому розгортаються світові економічні процеси; виступає як симбіоз національних економік і державних інститутів, переплетення національних і наднаціональних економічних і державних структур; 3) політологічну систему поглядів (концепцію), згідно з якою політика держави залежить від економічних чинників, оперування на геоекономічному атласі світу, включення національних економік та їх господарських суб'єктів у світові інтернаціоналізовані відтворювальні ядра (ланцюги) для участі у формуванні і розподілі світового доходу.

До нових теорій відносять теорію «зон життєвих інтересів» американських учених С. Коена, Е. Хантінгтона, Н. Спикмена, Дж. Кіффера та ін.; теорію *автаркії Великих Просторів* німецького економіста Ф. Листа; вчення про *Світи-економіки* французького Ф. Броделя, теорію *світових систем* Броделя, І. Валлерстайна; теорію *геоекономічного моноцентризму* П. Дж. Тейлора. Теорії *новітньої геополітики* ґрунтуються на цивілізаційному підході, який, на відміну від традиційного геополітичного, звертає увагу на стійкість культурно-генетичних кодів і архетипів, властивих цивілізаціям.

Основи цивілізаційного розвитку представлені теоріями *фундаменталізму, етноцентризму* (китаєцентризму, європоцентризму, зокрема теорії субсидіарності та «золотого мільярда»), *поліцентризму (геополітичних регіонів) і балансу геостратегічних сил* американського вченого С. Коена.

2. Друга група теорій модернізації економіки регіонів відображає характер і стадійність модернізації, її цільові орієнтири і пріоритети. Вона представлена *політичними і геополітичними теоретичними конструкціями*.

До геополітичних теорій, що закликають до зосередження зусиль на вивченні взаємодії людини з природним середовищем у локальних місцевостях, відносять *теорію посибілізму* французького Відаля де ла Блаш Поля (кінець XVIII ст.). Згідно з цією теорією був закладений погляд на розвиток, в основі якого лежать природа (географічне положення) і соціокультурний код. Таким чином, французька теорія «географії людини» створила фундамент геополітичної економії ХХ ст.

У контексті нової парадигми регіонального розвитку інтерес викликає група теорій, що розкривають аспекти цивілізаційного підходу. До теорій, що підкреслюють цивілізаційні тенденції, необхідно віднести *теорію соціальної стратифікації* П. Сорокіна, яка ґрунтується на диференціації певної сукупності людей (населення) на класи за ієрархією. Широкої популярності набула *теорія конвергенції*, яка ґрунтується на взаємопроникненні капіталізму і соціалізму, що формують єдине індустріальне суспільство.

Трансформація виробничих відносин у кінці ХХ і на початку ХХІ ст. була пов'язана з активнішою соціологізацією регіональної науки. Основним індикатором модернізації регіонів нового освоєння стає підвищення якості життя населення. Відповідно до ст. 1 розділу 1 Конституції України – Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Термін «соціальна держава» не новий, і його поява пов'язана зі зміною природи державності, появою у держави соціальних функцій.

З часом спостерігалось різке збільшення соціальних потреб населення. Починаючи з 70-х рр. ХІХ ст., ідеї рівності і справедливості стали базою перетворень у багатьох країнах. Саме тоді держава поклала на себе відповідальність за забезпечення якості життя населення і ввела системи забезпечення громадян. З 1930 р. завдяки ідеям Г. Геллера було введено поняття «соціально-правова держава», що закріпило за соціальною державою правову основу. Ідея соціальної держави знайшла віддзеркалення в теорії суспільного добробуту Л. С. Пігу, теорії добробуту К. Ерроу, ідеї багатства і добробуту Г. Сиджвіка, концепції держави добробуту Е. Хансена, Дж. А. Гобсона та ін.

Нині багато зарубіжних країн ввели статус соціальної держави. З середини ХХ ст. починається новий етап у розвитку соціальної держави – етап загального благополуччя, який характеризується спрямованістю на досягнення слабо диференційованої високої якості життя громадян. Проте з 1980-х рр. спостерігається неефективність системи перерозподілу благ, що призводить до зрушення державної, приватної відповідальності і відповідальності асоціацій.

Сучасне трактування концепції соціальної держави в Україні полягає в політичному і правовому впорядкуванні життя суспільства на принципах гуманізму, виконанні комплексу соціально-захисних функцій, створенні умов для розвитку цивільного суспільства. Однією з ключових цілей сучасної держави є формування реального, а не номінального, єдиного простору, в межах якого держава виконує прийняті зобов'язання. На практиці це означає законодавче закріплення певного набору зобов'язань, рівного для кожного громадянина незалежно від його статусу, етнічної належності і місця його фактичного проживання.

3. Третя група теорій модернізації – *соціоприродні (антропоєкологічні) теоретичні конструкції*, що дозволяють розглядати модернізаційні процеси в контексті *коеволюції суспільства і природи*.

Одним із сполучних просторових напрямів у регіональній економіці є екологія. Необхідно відзначити, що ідеї екологічного розвитку часто пов'язуються з принципами гуманізму.

В науці ідея вивчення «природної» компоненти як взаємопов'язаної з людською діяльністю відбивалася ще в XIX ст. Р. Спенсером. Цю традицію продовжили еволюціоністи XX ст. Дж. Хакслі і Ф. Добжанський, а також дослідники еволюції соціальної поведінки – соціобіологи Е. Уїлсон і Дж. Ламсен. На сьогоднішній день можна говорити про існування «інвайронментальної етики» (етики охорони навколишнього середовища, або екологічної етики).

Активний розвиток гуманістичних ідей і екологічних аспектів представлено в роботах австрійського вченого-етолога К. Лоренца, засновника еволюційно-епістемологічної етики і прихильника еволюційного гуманізму. На його думку, занепад сучасної культури визначається суперечністю між повільним біоеволюційним розвитком і культурним розвитком, що багаторазово прискорюється.

Нині активного поширення набувають *біофілософія*, *екософія*, *концепція біоцентризму*. Широка концепція, що розглядає життя як всевітню стихію, представлена *вітацентризмом*, який «виходить далеко за межі біологічної науки, і, очевидно, в основі його лежить етична концепція благоговіння перед життям Л. Швейцера і етика природи О. Леопольда».

Інтеграція екології і філософії виявилася, наприклад, у системі поглядів А. Наесса, у рамках *екологічної філософії (філософії екологічної гармонії)*, або *екософії*. У сфері його інтересів знаходилася «глибинна екологія», названа так на протипагу «поверхневій екології», головною метою якої стала боротьба проти забруднення і виснаження ресурсів, що ґрунтується на таких принципах:

1. Відмова від образу «людина в природному середовищі» і визнання загального єдиного образу.
2. Біосферний егалітаризм, що забезпечує рівні права для всього живого.
3. Різноманітність та існування. Різноманітність забезпечує виживання, дає шанси новим способам життя, багатству форм. При цьому так звані «боротьба за існування», «виживання найбільш пристосованих» повинні трансформуватися в здатність співіснувати і співробітничати, на протипагу здатності вбивати, паразитувати і пригнічувати. Інакше кажучи, «живи сам і давай жити іншим» (замість «або ти, або я»).
4. Комплексність замість складності.
5. Локальна автономія і децентралізація [7].

Точкою відліку інтеграції економіки і екології прийнято вважати 1960-і роки, коли виникла потреба в економічних оглядах принципів ресурсної рівноваги. Також були зроблені спроби побудови систем економічного і соціального обліку, що включають дані економічного добробуту та екологічні індикатори.

Нині все активніше розвивається *екологія* – напрям, що ґрунтується на еколого-економічному підході до регіонального розвитку, який набуває свого розвитку у Східній Європі. Більш того, все частіше простежуються напрями, що ґрунтуються не тільки на обліку «екологічної» складової, але й на розгляді її як *органічної частини цілого в контексті коеволюції суспільства і природи*. При дослідженні розвитку процесу коеволюції біотичної і соціокультурної різноманітності, як необхідної умови збереження людства і біосфери, сталого розвитку суспільства регулятором не тільки економічних, але й соціоприродних відносин виступає новий тип етики – етики сталого розвитку.

До причин, що обумовлюють потребу в модернізації економічного простору регіонів України, необхідно віднести зростаючу міжнародну конкуренцію. Позиції та роль нашої держави у світовому господарстві визначаються здатністю економічного простору регіонів адаптуватися до умов господарювання. Тому розвиток повинен спиратися на моделювання майбутнього та підпорядкування сучасних трендів тим факторам і процесам, які повинні домінувати в середньостроковій і довгостроковій перспективі з позиції інтересів регіону та України в цілому. Регіональний розвиток має бути орієнтований на майбутні геополітичні умови, тобто мова йде про стратегічну адаптацію, що досягається за допомогою модернізації економічного простору регіонів [6].

Висновки. Ядром сучасних теорій є визначення фази (сьогоднішньої та майбутньої) просторового розвитку, а також вивчення проявів, тенденцій, законів, закономірностей поведінки просторів у певних формаційних координатах.

Сучасну фазу просторового розвитку можна визначити як техногенну, що базується на інтенсифікації використання природних ресурсів без виплати адекватної природної ренти. При цьому характер та інтенсивність освоєння різних шарів простору є непорівнянними.

Очевидно, що просування в розумінні розвитку можна досягти при глобальному розгляді. Чим «нижчий» рівень розгляду, тим ближчий він до співвідношення окремих часткових концепцій і окремих фрагментів реальності.

Набирає силу процес взаємопроникнення і взаємопереплетення сфер і шарів простору, що, з теоретичної точки зору, виражається в конвергенції підходів і міждисциплінарності теоретичних конс-

трукцій, з практичної – в появі і зміцненні суперечливих тенденцій: глобалізації, поляризації, регіоналізації тощо.

У теоретичних конструкціях, пов'язаних з майбутньою фазою просторового розвитку, прогнозується загибель техногенного характеру виробництва і визначення інформації, інтелектуального капіталу, знань як головної рушійної сили майбутнього. Формується ядро *неомоделі розвитку*, яка надає пріоритет духовним цінностям над матеріальними, застережливому знанню.

В основі модернізації економічного простору регіонів повинен лежати сталий розвиток, оскільки ідея цілісності життя в його різноманітті, на яку спираються теорія стійкого розвитку і сучасні загальнонаукові методи дослідження та підходи, відкриває можливості для осмислення еволюції живого. Поява екологічних, соціальних і економічних проблем, пошук шляхів гармонійного розвитку людини і біосфери висуває на перший план необхідність сталого розвитку регіонів.

Список використаної літератури

1. Данилишин Б. М. Просторова організація продуктивних сил України: мезо- та мікро регіональний рівень / Данилишин Б. М., Чернюк Л. Г., Фашчевський М. І. – Вінниця : Книга-Вега, 2007. – 572 с.
2. Дергачев В. А. Регионоведение : учеб. пособ. / В. А. Дергачев, Л. Б. Вардомский. – М. : Юнити-Дана. – 2011. – 519 с.
3. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ–ХХІ століть : нові пріоритети / М. І. Долішній. – К. : Наукова думка. – 2006. – 511 с.
4. Кочетов Э. Г. Геоэкономика. Освоение мирового экономического пространства : учеб. для вузов / Э. Г. Кочетов. – М. : Норма, 2010.
5. Лібанова Е. М. Соціальні проблеми модернізації української економіки / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка, 2012. – № 1. – С. 5–22.
6. Островський І. А. Методологічні аспекти дослідження модернізації економічного розвитку регіонів України / І. А. Островський // Комунальне господарство міст. – 2012. – Вип. 106. – С. 179–185.
7. Платонов Г. В. Эколого-гуманистические регулятивы сохранения биотического разнообразия / Г. В. Платонов, М. М. Тятпирьянов // Вестник Московского университета : научный журнал. – 2003. – № 5. – С. 22–35. (Серия 7 : Философия).
8. Решетило В. П. Синергия становления и развития региональных экономических систем : [монография] / В. П. Решетило ; Харк. нац. акад. город. хоз-ва. – Х. : ХНАМГ, 2009. – 218 с.
9. Трофимова В. В. Регіональні інноваційні комплекси в глобальній економіці : [монографія] / В. В. Трофимова. – Сімферополь : ВіТроПрінт, 2009. – 260 с.
10. Freeman C. (1987) Technology Policy and Economic Performance : Lesson from Japan (Pinter, London).

References

1. Danylyshyn, B. M., Cherniuk, L. H., Fashchevskiy, M. I. (2007) The spatial organization of the productive forces in Ukraine: meso-and micro-regional level. Vinnytsia: Knyha-Veha, 572 p.
2. Derhachev, V. A., Vardomskyy, L. B. (2011) Regional studies. M.: Yunyty-Dana, 519 p.
3. Dolishnii, M. I. (2006) Regional policy at the turn of XX-XXI centuries: new priorities. K.: Naukova dumka, 511 p.
4. Kochetov, E. H. (2010) Geoeconomics. Development of the World's Economic Space. M.: Norma.
5. Libanova, E. M. (2012) Social problems of Ukrainian economy modernization. Demohrafiia ta sotsialna ekonomika, 1, pp. 5–22.
6. Ostrovskiy, I. A. (2012) Methodological aspects of the study of economic development modernization of the regions of Ukraine. Komunalne hospodarstvo mist, 106, pp. 179–185.
7. Platonov, H. V., Tyatpirtjanov, M. M. (2003) Ecological and humanistic regularities of biotic diversity preservation. Vestnyk Moskovskoho universiteta, Ser. 7: Filosofija, 5, pp. 22–35.
8. Reshetilo, V. P. (2009) Synergy of formation and development of regional economic systems. Kh.: KhNAMH, 218 p.
9. Trofymova, V. V. (2009) Regional innovation complexes in global economy. Simferopol: ViTroPrint, 260 p.
10. Freeman, C. (1987) Technology Policy and Economic Performance : Lesson from Japan (Pinter, London).

Стаття надійшла до редакції 20.03.2014.

Відомості про автора

М. Й. Гедз, кандидат економічних наук, доцент, Черкаський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України, м. Київ.